

DIYARBAKIR'IN BİTKİLERİ

ÖZET

Güneydoğu Anadolu Bölgesi bitki çeşitliliği açısından zengin bir yöredir. Bazı endemik ve nadir bitkilerin yetiştiği yörede, 2000–2010 yılları arasında yürütülen *floristik* çalışmalar sonucunda yaklaşık 800 kadar doğal bitki *taksonunun* yetiştiği belirlenmiştir. Bunlardan 50 tanesi endemiktir. *Ajuga xyllorhiza*, *Astragalus diyarbakirensis*, *Isatis demiriziana*, *Rosularia blepharophylla*, sadece Diyarbakır ilinde yetişen endemik bitkilerdir. *Ajuga vestita*, *Cicer echinospermum*, *Crocus leichtlinii*, *Lathyrus trachycarpus*, *Medicago shepardii*, *Nepeta baytopii*, *Ophrys carduchorum*, *Paracaryum kurdistanicum*, *Scrophularia mesopotamica* ve *Symphytum aintabicum*, Güneydoğu Anadolu Bölgesine özgü endemik türlerdir.

GİRİŞ

Türkiye, coğrafi konumu, jeomorfolojik yapısı, değişik iklim tiplerinin etkisi ve çok çeşitli habitatların varlığından ötürü çok farklı vejetasyon tiplerine ve zengin bir flora sahıptir (1). Güneydoğu Anadolu Bölgesi floristik açıdan en az bilinen yörelerimizden olup, bu konudaki bilgiler, son yıllarda yapılmış birkaç önemli çalışma dışında Türkiye Florası verileriyle sınırlıdır. (2-10).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin birleştiği, step ile dağlık alanların geçiş bölgesinde bulunan Diyarbakır, ilginç ve zengin bir floristik yapı sergilemektedir. Farklı coğrafik bölgelerin kesiştiği bir konumda olması, bununla ilişkili değişken coğrafik ve ekolojik etmenler ile habitat zenginliği bu çeşitliliğin nedenleri arasındadır. Biyolojik çeşitlilik açısından oldukça zengin olan Diyarbakır, floristik açıdan az bilinen yörelerimizden biridir (2).

Son yıllarda yapılan çalışmalarda Diyarbakır il sınırları içerisinde yer alan dört Önemli Doğa Alanı (ÖDA) belirlenmiştir. Güneydoğu Toros Eşiği, Karacadağ, Devegeçidi Barajı ve Bismil Ovası. Ayrıca, Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri arasında yer alan Karacadağ Önemli Bitki Alanı (ÖBA) olarak tespit edilmiştir (11-15).

İki binli yıllardan beri kişisel olarak sürdürülen floristik gezilerin yanı sıra, birçok proje çalışmasının da Diyarbakır florasının belirlenmesinde katkısı çok önemlidir. Sırasıyla Türkiye Çevre Vakfı ve Birleşmiş Milletler tarafından desteklenen "GAP yöresindeki Tıbbi ve Endemik Bitkiler", Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği ve Birleşmiş Milletler tarafından

Selçuk Ertekin

Dicle Üniversitesi, Fen
Fakültesi Biyoloji Bölümü,
Diyarbakır
sertekin@dicle.edu.tr

desteklenen "Karacadağ Bitki Çeşitliliği" Dicle Üniversitesi tarafından desteklenen "Dicle Üniversitesi Kampus Florası" ve "Çermik (Diyarbakır) Florasının Monokotiledon Geofitleri", Diyarbakır Valiliği Çevre Orman İl Müdürlüğü tarafından desteklenen "Diyarbakır İli Önemli Flora ve Fauna Alanlarının Belirlenmesi" proje çalışmalarını sayabiliriz (9, 10). Adı geçen kurumlara desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Diyarbakır Florası

Diyarbakır da yürütülen 2000–2010 yılları arasında yürütülen floristik çalışmalar sonucunda 800 kadar doğal bitki taksonunun yetiştiği belirlenmiştir. Bunlardan beş tanesi eğrelti otu, bir tanesi açık tohumlu, yaklaşık 800 tanesi ise çiçekli bitkilerdendir (3, 4). Çiçekli bitkilerden dördü sadece Diyarbakır ilinde, 10 tanesi Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, 35 tanesi ise diğer bölgelerde de yetişen endemik bitkilerdir (1, 3, 4).

Eğreltiler (Pteridophyta)

Diyarbakır ilinde *Pteridophyta* bölümüne ait 5 tane eğrelti otu türü yetişmektedir.

Tohumlu Bitkiler (Spermatophyta)

Gymnospermae Açık Tohumlular

Açık tohumlu bitkilerden tek bir ardıç (*Juniperus*) türü yetişmektedir.

Angiospermae Kapalı Tohumlular

İlimizde çiçekli bitkilerden yaklaşık 800 bitki yetişmektedir. Burada tür sayısı yönünden ve ekonomik öneme sahip bazı familyalar sıralanmıştır.

Anacardiaceae familyasından üç bitki türü yetişir. Önemli türleri menengiç (*Pistacia khinjuk*) ve sumak (*Rhus coriaria*) tır. *Apiaceae* familyasından yaklaşık 50 türü yetişmektedir. Önemli türlerinden, yabani havuç (*Daucus guttatus*), anason (*Pimpinella*), çakşır *Ferula* sayılabilir.

Endemik türleri *Bunium brachyactis*, *Laserpitium carduchorum*, *Trigonosciadium tuberosum*'dur.

Asteraceae familyası 80 taksona sahiptir. Civanperçemi (*Achillea*), papatya (*Anthemis*), peygamber çiçeği (*Centaurea*) önemli cinsleridir. *Achillea aleppica* subsp. *zederbaueri*, *Achillea pseudoaleppica*, *Anthemis wiedemanniana*, *Centaurea consanguinea*, *Centaurea kurdica*, *Tanacetum densum* endemik taksonlardır.

Boraginaceae familyası yaklaşık 30 bitkiye sahiptir. *Onosma procerum* Boiss, *Paracaryum cristatum*, *Paracaryum kurdistanicum* ve *Symphytum aintabicum* endemik türlerdir.

Brassicaceae familyası 33 taksonla temsil edilir. Tere (*Lepidium sativum* L. subsp. *sativum*) yörede doğal yetişen ve yenen bir bitkidir. *Isatis demiriziana*, Diyarbakır ilinde yetişen endemik bir türdür. *Hesperis bottae* ve *Cochleria aucheri* ise Diyarbakır'da yetişen endemik bitkilerdir.

Campanulaceae familyasından yedi bitki türü yetişir. Çan çiçeği (*Campanula*) önemli cinsidir. *Capparaceae* familyası iki taksona sahiptir. Berikember (*Capparis ovata*) çiçek tomurcukları toplanan bir türdür. *Caprifoliaceae* familyası iki türle temsil edilir. Yabani hanımeli türleri (*Lonicera*) yöremizde yetişir. *Caryophyllaceae*

familyasının 25 taksonu yetişmektedir. Karanfil (*Dianthus*), nakıl (*Silene*) önemli cinsleridir. *Convolvulaceae* familyası yedi tarla sarmaşığı (*Convolvulus*) türü ile temsil edilir.

Convolvulus galaticus endemik bir tarla sarmaşığı türüdür. *Cuscutaceae* familyası asalak iki küsküt otu (*Cuscuta*) türü ile temsil edilir (Resim 1). *Crassulaceae* familyası 5 türle temsil edilir. *Rosularia blepharophylla* sadece Diyarbakır çevresinde yetişen endemik bitkidir (Resim 2).

Resim 1. *Phelypea Coccinea* Resim 2. *Rosularia blepharophylla*

Euphorbiaceae familyasının 15 taksonu bilinmektedir. Sütleğen (*Euphorbia*) önemli cinsidir.

Fagaceae familyası iki taksona sahiptir. İki meşe türü (*Quercus branthii* ve *Q. infectoria*), yöredeki meşe topluluklarını oluşturur. *Hypericaceae* familyası beş tür ile temsil edilir. Binbirdelik otu, kantaron, batof (*Hypericum*) yörede tıbbi olarak kullanılan bitkilerdir. *Hypericum spectabile* endemik bir kantaron türüdür. *Iridaceae* familyası 12 türe sahiptir. *Crocus biflorus*, *Crocus leichtlinii* endemik safran türleridir (Resim 3 ve 4).

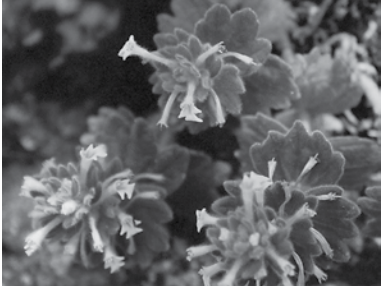
Resim 3. *Crocus biflorus*

Resim 4. *Crocus leichtlinii*

Fabaceae familyası yaklaşık 130 taksonla temsil edilir. *Astragalus diyarbakirensis*, *Astragalus gymnoalopecias*, *Cicer echinospermum*, *Lathyrus trachycarpus*, *Medicago shepardii*, *Onobrychis argyrea subsp. argyrea*,

Trifolium aintabense ve *Trigonella kotschyi* Diyarbakır çevresinde tespit edilen endemik bitkilerdir.

Lamiaceae familyası 40 taksona sahiptir. Adaçayı (*Salvia*) ekonomik önemi olan bir cins olup yörede 12 taksonu yetişmektedir. *Ajuga vestita* Boiss., *Ajuga xyllorhiza*, *Nepeta baytopii*, *Salvia ballsiana* endemik türlerdir (Resim 5 ve 6).

Resim 5. *Ajuga xyllorhiza*

Resim 6. *Ajuga vestita*

Liliaceae familyasının 30 türü yetişmektedir. *Colchicum balansae* endemik bir çiğdem türüdür. Ayrıca *Allium variegatum*, *Scilla lepii* endemik türlerdir. Nergis yörede doğal yetişen bir çiçektir (Resim 7).

Malvaceae familyasından *Alcea fasciculiflora* Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yetişen endemik bir hatmi türüdür (Resim 8).

Resim 7. *Narcissus tazetta*

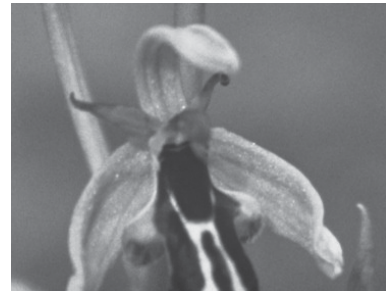

Resim 8. *Alcea fasciculiflora*

Orchidaceae familyasının 20 türü Diyarbakır çevresinde yetişir. *Ophrys carduchorum* ve *Ophrys cilicica* bu çevrede yetişen endemik orkidelerdir. *Papaveraceae* familyasının 15 türü bulunur. Gelincik (*Papaver*) önemli cinsidir. *Papaver clavatum* endemik bir gelincik türüdür.

Resim 9. *Ophrys carduchorum*

Resim 10. *Ophrys cilicica*

Poaceae familyasının 35 türü yetişir. Yabani buğday (*Triticum*), arpa (*Hordeum*) önemli cinslerdir. *Ranunculaceae* familyası 25 türe sahiptir. Önemli cinsleri, düğünçiçeği (*Ranunculus*) ve kandamlası (*Adonis*) arasındadır. *Rosaceae* familyası 15 takson içerir. Yabani badem (*Amygdalus*) yabani kiraz, mahlep (*Cerasus*), yabani armut (*Pyrus*), alıç (*Cratageus*) yörede yetişen cinslerdir.

Scrophulariaceae familyası yaklaşık 30 tür içerir. *Scrophularia mesopotamica*, *Linaria genistifolia subsp. praealta* ve *Veronica balansae Stroh* endemik bitkilerdir. *Solanaceae* familyasının altı türü bulunur. *Lycium anatolicum* endemiktir.

SONUÇ

Diyarbakır çevresinde beş tanesi eğrelti otu, bir tanesi açık tohumlu olmak üzere 800 doğal bitki taksonu yetişmektedir. Bunlardan, *Ajuga xylorhiza*, *Astragalus diyarbakirensis*, *Isatis demiriziana*, *Rosularia blepharophylla*, sadece Diyarbakır ilinde yetişen, *Ajuga vestita Boiss.*, *Cicer echinospermum*, *Crocus leichtlinii*, *Lathyrus trachycarpus*, *Medicago shepardii*, *Nepeta baytopii*, *Ophrys carduchorum*, *Paracaryum kurdistanicum*, *Scrophularia mesopotamica*, *Symphytum aintabicum* ise Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yetişen endemik bitkilerdir. Diğer endemik bitkilerle beraber Diyarbakır ilinde 50 endemik bitki yetişmektedir.

İlimizde dört ÖDA ve bir ÖBA belirlenmiştir. Yörede yapılan floristik çalışmalar henüz devam etmektedir. Bu çalışmalar daha çok bitki çeşitliliği açısından zengin yörelerin belirlenmesi ve koruma altına alınmasını sağlanması amaçlamaktadır.

KAYNAKLAR

1. EKİM, T., KOYUNCU, M., DUMAN, H., AYTAÇ, Z., ADIGÜZEL, N., Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı (Eğrelti ve Tohumlu Bitkiler). Türkiye Tabiatını Koruma Derneği ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Ankara. 246 s. 2000.
2. SAYA, Ö., ERTEKİN, A. S., GAP'ın Bölge Florasına Etkileri. GAP'ın Ekolojiye ve Tarıma Etkileri, Türkiye Çevre Vakfı, yayın no: 125, 39-55, 1998.
3. DAVIS P. H., Flora of Turkey and the East Aegean Islands, Vol. 1-9, Edinburgh, 1965-1985.
4. DAVIS P. H., MILL R., TAN, K., Flora of Turkey and the East Aegean Islands, 10, Edinburgh, 1988.
5. MALYER, H., Diyarbakır Bölgesinin *Iridaceae* Familyasına Ait Geofitleri Üzerinde Korolojik Bir Çalışma, Doğa Bilim Dergisi, Temel Bilimler, Seri A, 6, 1, 17-20, 1982.
6. KAYNAK, G., KETENOĞLU, O., New floristic records from the Urfa and Diyarbakır provinces, SE Turkey, Willdenowia, 16, 79-86, 1986.
7. ERTEKİN, A. S., SAYA, Ö., New floristic records for the various grid squares from the *Fabaceae*. Tr. J. of Botany, 21, 187-188, 1997.
8. ERTEKİN, A. S., New floristic records for the grid squares C7 and C8 in Turkey from the *Fabaceae*. Tr. J. of Botany, 23, 413-414, 1999.
9. SAYA, Ö., ERTEKİN, A. S., ÖZEN H.Ç., HOŞGÖREN, H., TOKER Z., GAP Yöresindeki Endemik ve Tıbbi Bitkiler, Türkiye Çevre Vakfı ve UNDP Global Environmental Facility. Türkiye Çevre Vakfı Yayınları no: 143, 207 s. 2001. Ankara.
10. ERTEKİN, A. S., Karacadağ Bitki Çeşitliliği. Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği ve UNDP Global Environmental Facility. Diyarbakır, 2002
11. BİRİCİK, M., ERTEKİN, A. S., KARAKAŞ, R., Devegeçidi Barajı, Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları, 2, 464-465, Doğa Derneği, 1996.
12. BİRİCİK, M., ERTEKİN, A. S., KAYA, Ö.F., KARAKAŞ, R., 2006. Karacadağ, Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları, 2, 462-463. Doğa Derneği, 1996.
13. ERTEKİN, A. S., 2006. Güneydoğu Toros Eşiği, 284-287 (Cilt II). Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları. Doğa Derneği, Ankara
14. ERTEKİN, A. S., WELCH, G., WELCH, H., 2006. Mardin Eşiği, 470-473 (Cilt II). Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları. Doğa Derneği, Ankara
15. KILINÇ, H., ÖZEN, M., 2006. Nemrut Dağı, 254-257 (Cilt II). Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları. Doğa Derneği, Ankara
16. SÖZER A. N., Güneydoğu Anadolu'nun Doğal Çevre Şartlarına Coğrafi Bir Bakış. Ege Coğrafya Dergisi, 2, 18-31, 1984.